



**STRÄNGNÄS KOMMUN**



## **Stadsbyggnads- och kulturmiljöprogram för Strängnäs kommun**

Landsbygden

Strängnäs rapportserie 2012:

## Medverkande

Beställare: Strängnäs kommun

Konsult: WSP Samhällsbyggnad, Landskap och Miljö

Uppdragsansvarig: Johanna Alton landskapsantikvarie

Underkonsult: Eva-Lotta Erlingsson, byggnadsantikvarie

Stockholms byggnadsantikvarier AB

Foton: Johanna Alton och Eva-Lotta Erlingsson om inte annat anges

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriet

# Stadsbyggnads- och kulturmiljöprogram för Strängnäs kommun

Landsbygden



# Innehåll

Inledning	6
Syfte	6
Hur kulturmiljöbilagan ska användas	6
Riksintresse för kulturmiljövården	7
Redovisning landsbygden	8
Kulturmiljöns förutsättningar	9
Områdets resurs/möjlighet samt framtida utveckling	9
Säteri-/herrgårdslandskap	10
Kyrkbyar	18
Byar	24
Industrihistoriska miljöer	31
Kommunikationshistoriska miljöer	36
Källor	40
Begrepp	41

# Inledning

## Syfte

Delområdesbeskrivningen av Strängnäs landsbygd ingår i ett stadsbyggnads- och kulturmiljöprogram som är ett tematiskt tillägg till översiktsplanen för kulturmiljö. Det är en noggrannare och mer detaljerad redovisning av sakintresset kulturmiljö som redovisas i Översiktsplanen för Strängnäs kommun. Stadsbyggnads- och kulturmiljöprogrammet är indelat i fem delområden, vilka är följande:

1. Mariefred-Läggesta
2. Strängnäs-Härad-Tosterön
3. Stallarholmen – Södra Selaön
4. Åker-Länna
5. **Landsbygden**

Avvägningar mot andra sakområden och ställningstaganden kring kulturmiljön är i enlighet med Översiktsplanen för Strängnäs kommun.

## Hur kulturmiljöbilagan ska användas

I kulturmiljöbilagan för landsbygden presenteras ett urval av miljöer som återfinns på Strängnäs kommuns landsbygd. Den ”checklista” på värden och kännetecken som presenteras för varje specifik miljö är vägledande för miljöns komplexitet. Ju fler komponenter i kulturmiljön som finns bevarade desto större sannolikhet är det att miljön har kulturmiljövärde ur ett såväl ett pedagogiskt som upplevelsemässigt perspektiv. I de mer kompletta miljöerna bör man från kommunens sida vara mer restriktiv till förändringar. Här bör en antikvarisk sakkunnig person anlitas i samband med förändringsarbeten eller nyanläggning av såsom byggnader eller vägsträckningar. För dessa miljöer bör kommunen göra ett ställningstagande avseende skydd för bevarande. Landsbygdsbilagan ska i första hand användas som ett underlag för samhällsbyggnadskontoret på Strängnäs kommun i arbetet med bland annat detaljplaner, fastighetsregleringar, förhandsbesked, bygglov och bygganmälan. Den kan även användas för att kommunicera kulturmiljövärden med allmänheten. Stadsbyggnads- och kulturmiljöprogrammet kan även fungera som en faktarapport för den som är intresserad av kommunens kulturhistoria.

## Kartan

Kartan visar de värdefulla kulturmiljöer och objekt som finns i området och dess formella status. Vidare finns markeringar för byar med kulturmiljövården, kyrkbyar, säteri- och herrgårdsmiljöer samt industrihistoriska miljöer.

## Riksintresseområde för kulturmiljövården

Till riksintresseområdena hör sådana mark- och vattenområden som har nationell betydelse för bevarande eller utveckling. Syftet med riksintresseområdena är att nationella intressen ska hävdas i den kommunala fysiska planeringen och i andra beslut om markanvändning.

Områdena skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada de värden som är av riksintresse. I detta kapitel redogörs endast för de delar av riksintresseområdesbeskrivningarna som berör landsbygdens miljöer. Det totala antalet riksintresseområden för kulturmiljövården, i kommunen är åtta stycken, varav sex berör landsbygden. fyra riksintresseområden berör endast landsbygden och är följande:

### Fogdöns centrala del [K:D 14] (Fogdö sn)

Motivering:

Odlingslandskap som är ett tydligt exempel på centralbygd i Mälardalen alltsedan yngre järnålder. (Fornlämningsmiljö, Klostermiljö, Bymiljö, Kyrkomiljö).

Uttryck för riksintresset:

Jordbruksbygd av 1800-talskaraktär med välhållna gårdar och byar. Bergshammars säteri med mangård från 1730-talet. Vårfruberga klosteruin, Kungsbergs kungsgård och Vårfruberga klosteruin, Hanemyra outskiftade bykärna. Fogdö medeltida kyrka. Spår av äldre skogsbete i form av hägnader och delvis bevarade äldre betesmarker. Byn Husby med stora gravfält bl.a. med den stora Ingjaldshögen, 90 m i diameter, invid vägen mot den forna övergången mot Fogdö, fornborg vid Stenby.

### Överselö-Tynnelsö [K:D 15] (Överselö sn)

Motivering:

Odlingslandskap med stora gårdar och ett rikt fornlämningsbestånd från bronsålder till yngre järnålder samt unikt biskopssäte med rötter i medeltiden. (Fornlämningsmiljö, Kyrkomiljö, Slottsmiljö).

Uttryck för riksintresset:

Tynnelsö slott med medeltida delar, omgestaltat flera gånger, bl.a. till renässanspalats av Karl IX. Överselö kyrka med f.d.

präst- och komministergård. Öppen odlingsmark. Ålderdomlig vägsträckning. Gårdar med välbevarad 1700- och 1800-talsbebyggelse. På åsen ett flertal mycket omfattande gravfält, däribland åsgravfältet med högar, stensättningar, skeppssättning och runstenar.

#### Mälsåker [K:D 16] (Ytterslö sn)

Motivering:

Slottsmiljö med unikt barockslott samt karakteristisk småbruksbebyggelse från 1910-talet, tillkommen efter ett arrende system som speglar dåtidens patriarkala idéer.

Uttryck för riksintresset:

Mälsåkers slott - omgestaltat på 1670-talet av Tessin d ä med tillhörande park och alléer. Småbruksbebyggelse i tegel. Ängs- och hagmarker. I området ingår även: Gravfält från bronsålder till yngre järnålder.

#### Kinger-Valla [K:D 17] (Vansö sn)

Motivering:

Odlingslandskap med väl sammanhållna byar i höjdläge med om-kringliggande åkermark som pedagogiskt visar på ett kontinuerligt brukande från vikingatiden (Fornlämningssmiljö, Bymiljö).

Uttryck för riksintresset:

Flera byar på bergs- och moränhöjder med yngre järnåldersgravfält inom dagens byar. Enstaka äldre järnålders gravfält. Byn Kinger med bevarade 1700-talsdrag.

## Redovisning av landsbygden

Följande del av kulturmiljöbilagan skiljer sig något från de fyra övriga. Här är fokus inriktat på Strängnäs kommuns landsbygd och dess återkommande karaktärsdrag. Varje kulturmiljötema följer dock i stort den enhetliga strukturen för de övriga delområdesbeskrivningarna.

De kulturhistoriska värdena på landsbygden kan delas in i två kategorier, dels är det dess autentiska värde – alltså, bevarandegraden av ursprunglighet eller ålderdomlighet. Här kan studeras såväl bevarandegraden av den enskilda byggnaden som av den historiska markanvändningen. Dels finns det dess miljöskapande värde som består av ett antal komponenter vilka ingår i en specifik helhetsmiljö. I Stadsbyggnads- och kulturmiljöprogrammet har det identifierats fem karaktärsbärande helhetsmiljöer, vilka dominerar det sörmländska landskapet, vilka är följande:

- Säteri-/ herrgårdsmiljöer



- Kyrkbyar
- Byar
- Industrierhistoriska miljöer
- Kommunikationshistoriska miljöer

Till dessa karaktärsbärande helhetsmiljöer hör strukturer, samband och objekt, vilka är kännetecknande för den specifika miljön. Tillsammans utgör dessa en mer eller mindre komplett miljö som kan berätta om Strängnäs kulturhistoria.

## Kulturmiljöns förutsättningar

### Beskrivning

En kort beskrivning med korthistorik, innehåll, karaktär och dagens situation.

### Värden och kännetecken

Här presenteras ”checklista” med alla de enskilda objekt som representerar den typiska helhetsmiljön.

### Riksintresseområde för kulturmiljövärden

Uttryck och motiverande text för riksintresset.

## Områdets resurs/möjlighet samt framtida utveckling

### Övergripande riktlinjer

Redogör för hur området ska hanteras i den fortsatta planeringen, för att de utpekade kulturhistoriska värdena ska bevaras och utvecklas.

### Komplementbyggnader

En komplementbyggnad är en byggnad som är komplement (tillägg) till en huvudbyggnad på en fastighet. Begreppet komplementbyggnad används i enlighet med den definition som anges i Plan- och Bygglagen. En komplementbyggnad är ett ”... fristående uthus, garage och andra mindre byggnader”. Även små växthus, friggebodar och liknande räknas dit.

Utpekade värdefulla kulturmiljöer

Här följer en förteckning på de kulturmiljöer som ingår i det regionala kulturmiljöprogrammet och som ligger inom



Herresta säteri, Toresunds sn

riksintresseområden för kulturmiljövården.

## Säteri-/ herrgårdslandskap

### Kulturmiljöns förutsättningar

#### Beskrivning

Landskapet i anslutning till större ståndsmässiga gårdar är ofta mycket storskaligt. Bebyggelsens närmaste omgivning är vanligen monumentalt anlagd, innehållande en ståndsmässig huvudbyggnad med tillhörande park, trädgård/orangeri och allésystem. Gårdsmiljön omges av storskalig åkermark omväxlande med stora partier av ädellövträd, där särskilt eken har tillmätts ett symbolvärde. Ekonomibyggnader och personalbostäder är ofta formgestaltade efter den tidens ideal. Till herrgårdsanläggningen hör förutom den storskaliga jordbruksmarken även storskaligt planerade system av vägar, broar, kanaler, järnvägar, manufakturer och hamnanläggningar. Ofta finns spåren kvar efter tidigare byar som avhystes i samband med godsbildningen, på anslutande marker.

I det storskaliga produktionssystemet ingår underliggande torp och arrendegårdar. Torpen är i regel belägna i brynen mellan åker- och utmark eller längs vägar i utmarkerna mellan byarna. Torpmiljöerna består av ett enkelt boningshus med tillhörande ekonomibyggnad med tillhörande små åkrar. Torparen fick bo och bruka jorden mot att göra dagsverken på godset.

Arrendebonden fick bo och bruka arrendegården mot att han betalade arrende till godsherrn i form av produkter, arbete och senare även pengar. Herrgårdarna kan delas in i tre olika kategorier avseende uppkomst och funktion; sätesgård, säteri och slott. Sätessgården är en benämning för en medeltida storgård som beboddes av en frälseperson.

Sätessgårdens läge i landskapet skiljer sig inte nämnvärt från de äldre byarnas, där de viktigaste lokaliseringsfaktorerna var närheten till förhistoriska kommunikationer, en vattenkälla och produktionsmark. Sätessgårdens ortnamn skiljer sig ofta inte nämnvärt från de äldre byarnas.

Under stormaktstiden var det ett stort antal mark som donerades till adelsmän för trogen krigstjänst och fick säterirättigheter – skattefrihet. I gengäld ålades adelsmannen att se till att säteriet fick en ståndsmässig bebyggelse. Ofta avhystes en eller flera byar för att bereda plats för säteriet. Säteriets huvudbyggnad och flyglar är ofta byggda symmetriskt i räta vinklar mot varandra, ofta på en udde. Säterierna bär ofta ortnamn med ändelsen –holm.

Ett slott är en byggnad som ursprungligen byggdes för kronans räkning, när den befästa borgen hade spelat ut sin roll som försvarsverk. Med tiden har även beteckningen använts mer allmänt för viss ståndsmässig bebyggelse.

## Värden och kännetecken

- Manifesterande huvudbyggnad och flyglar
- Storskaligt odlingslandskap
- Park i anslutning till huvudbyggnad
- Trädgård/orangeri
- Fiskdamm
- Stora partier med ädellöv, företrädesvis ek
- Enhetligt formgestaltade ekonomibygnader
- Arbetarbostäder
- Smedja, brygghus, grindstuga, växthus
- Kapell
- Allésystem
- Planerat vägsystem
- Bro, hamn, kanal, järnväg, hamn, transformatorstation
- Kvarn, manufaktur

- Branddamm
- Arrendegårdar
- Torp



Manifesterande huvudbyggnad, Mälsåkers slott, Ytterselö sn



Storskalig åkermark, Herresta säteri, Toresunds sn



Trädgård, Herresta säteri, Toresunds sn



Allé, Herresta säteri, Toresunds sn



Ekdunge, Herresta säteri, Toresunds sn



Ekonomibyggnader Herresta säteri, Toresunds sn



Arbetarbostad, Herresta säteri Toresunds sn



Arbetarbostäder, Mälsäkers slott Ytterselö sn



Äldre ekonomibyggnader på Herresta säteri, Toresunds sn



Vattenkvarn, Rävsnäs säteri, Toresunds sn



Torp Herresta säteri, Toresunds sn



Transformatorstation, Mälsåker slott, Ytterselö sn

### Riksintresseområde för kulturmiljövården

Tre slottsmiljöer finns med i uttrycket till tre riksintresseområden i Strängnäs. Det är Tynnelsö slott i riksintresseområdet Överselö - Tynnelsö [K:D 15] (Överselö sn), Mälsåkers slott i riksintresseområdet Mälsåker [K:D 16] (Ytterslö sn) samt Gripsholms slott i riksintresseområdet Gripsholm – Mariefred [K:D 21] (Kärnbo sn), se vidare delområde Gripsholm - Mariefred.

Andra säterier och herrgårdar som ligger inom kommunens riksintresseområden, är säterierna Bergshammar [K:D 14], Tynnelsö gård, Fröberga och Stora Lundby [K:D 15].

### Övergripande riktlinjer

En välbevarad säteri-/herrgårdsmiljö är mycket känslig för komplettering med ny bebyggelse. Landskapet är planerat ur ett funktionellt perspektiv, där olika funktioner och företeelser utgör en del av helheten.

För eventuellt behov av komplettering med ny bebyggelse krävs stor hänsyn till det omgivande landskapet, lokal byggnadstradition och funktionella samband i närmiljön.

Tillgängliggöra de säterimiljöer som är möjliga att besöka genom skyltning på plats och information om att de finns exempelvis på kommunens hemsida.

### Komplementbyggnader

Ekonomibygnader är i regel belägna separat från huvudbyggnaden och dess mangård. Dessa byggnader har ofta en enhetlig gestaltning. Nya komplementbyggnader bör därför förläggas i anslutning till befintliga ekonomibygnader och uppföras så att de harmonierar med den medvetet utformade arkitekturen när det gäller färgsättning, dimensioner och utformning.

I säteri- och herrgårdsmiljöer som pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla bör utformningen av nya komplementbyggnader ske i samråd med antikvarisk kompetens.



## Exempel på säterier i Strängnäs

- Berga säteri, Åkers sn
- Bergshammar säteri, Fogdö sn
- Edeby säteri, Helgarö sn
- Fröberga säteri, Överselö sn
- Gripsholms slott Kärnbo sn
- Herresta säteri, Toresunds sn
- Hässelbyholm säteri, Fogdö sn
- Ingeby säteri, Aspö sn
- Lagnö säteri, statarlänga som är byggnadsminnesförklarat  
Aspö sn
- Marby säteri, Aspö sn
- Mälsåkers slott, Ytterselö sn
- Räfsnäs säteri, Toresunds sn
- Stora Lundby säteri, Övereselö sn
- Säby säteri, Aspö sn
- Söderlänna säteri, Länna sn
- Tynnelsö gård, Överselö sn
- Tynnelsö slott, Överselö sn
- Veckol säteri, Aspö sn

# Kyrkbyar



Toresunds kyrka

## Kulturmiljöns förutsättningar

### Beskrivning

En kyrkomiljö utgör centrum för den historiska socknen. Den kan ha uppkommit på flera olika sätt. Det vanliga är att platsen tidigare har utgjort någon form av förhistorisk religiös samlingsplats såsom offerlund. I Södermanland är det vanligt att sockenkyrkan tidigare har varit en kyrka tillhörande en gård, så kallad gårdskyrka. Men platsen kan även primärt ha valts ut för den befintliga verksamheten. Gemensamt för valet av plats är kommunikationerna – det skulle vara enkelt att transportera för sockenbefolkningen att ta sig dit. Kyrkomiljöerna är ofta lokaliserade till en eller flera förhistoriska kommunikationsstråk på land såväl som på vatten och innehar i regel förhistoriska lämningar som vittnar om detta, såsom gårdsgravfält och runstenar.

Kyrkan var samlingsplats gudstjänster, dop, konfirmation, bröllop och begravingar. Det var i kyrkan som information såväl om omvärlden som om bygden, förmedlades. Det var därför naturligt att kyrkbyn i egenskap av regelbundet använd samlingsplats, kom att bli en knutpunkt även för världsliga funktioner såsom fattigvård, undervisning och kommunikationer med

yttervärlden.

Kyrkbyarnas ortnamn är i regel från förhistorisk tid. Vissa kyrkbyar bär namn som indikerar en förhistorisk offer- eller annan helig plats (-vi och -lund/-a) eller namn som innehåller fornnordiska gudanamn, såsom Tor, Frej, Frö eller Oden. Andra kyrkor bär namn som vittnar om kungamaktens närvaro, såsom Tuna och Husby.

Kyrkbyns bebyggelsestruktur kan variera beroende på flera faktorer såsom ålder, storlek, och topografi. Det finns dock ofta en ordning för hur bebyggelsen förhåller sig till väderstrecken, lokala kommunikationer och hur gårdarna förhåller sig till varandra (se Bymiljöer nedan).

### Värden och kännetecken

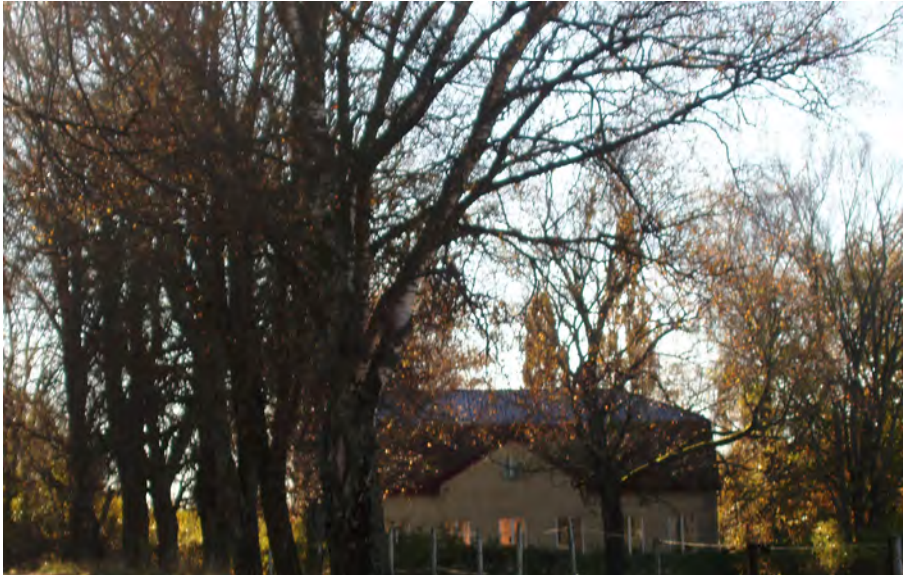
- Kyrka
- Kyrkogård
- Kloktorn
- Prästgård
- Tiondebod
- Kyrkstall
- Sockenmagasin
- Sockenstuga
- Skola
- Fattigstuga
- Allfarväg



Fogdö kyrka cc Wikimedia/Thoxo



Klocktorn, Toresunds kyrka



Toresunds prästgård



Skola i Toresunds kyrkby

## Riksintresseområde för kulturmiljövården

Två kyrkmiljöer finns med i uttrycket till två riksintresseområden i Strängnäs. Det är Fogdö i riksintresseområdet Fogdöns centrala del [K:D 14] (Fogdö sn) och Överselö i riksintresseområde Överselö - Tynnelsö [K:D 15] (Överselö sn).

Utöver de två ovanstående kyrkmiljöerna ligger Ytterselö inom kommunens riksintresseområden, i riksintresseområdet Mälsåker [K:D 16] (Ytterslö sn).

## Övergripande riktlinjer

Ovanstående beskrivning innehåller vilka olika byggnader och funktioner som kan återfinnas i en kyrkbymiljö. Beroende på hur många av kyrkbyns funktioner som finns kvar och hur enskilda traditionella byggnader har bevarats, kan man dra slutsatsen om vilket kulturhistoriskt värde kyrkbyn innehar. Ju högre kulturhistoriskt värde miljön har desto känsligare är den för kompletteringar.

I de flesta kyrkbyar går det att komplettera med ny bebyggelse utan att det påverkar de befintliga kulturmiljövärdena negativt, under förutsättning att stor hänsyn tas till den befintliga bebyggelsen. Det är inte ovanligt att gårdar skiftades ut från kyrkbyn vid laga skifte. Den avhysta bytomten kan fungera väl för nya bostadshus.

I Mälardalen är den historiska bebyggelsen belägen på de uppskju-tande moränhöjderna. Kyrkbyarna är ofta belägna på de högst belägna åssträckningarna eller moränhöjderna. Ny bebyggelse bör där-för uppföras på dessa höjdsträckningar i anslutning till det äldre kommunikationsstråket.

För placering av byggnader på den befintliga bytomten krävs en anpassning till den lokala bebyggelsestraditionen avseende lokalisering av bebyggelse, placering av olika byggnader på tomt samt form, materialval och färgsättning. I kyrkbyn är det även viktigt att anpassa nya byggnader till de befintliga byggnadernas lokala funktion.

Tillgängliggöra kyrkbymiljöerna genom skyltning på plats och information om att de finns exempelvis på kommunens hemsida.

## Komplementbyggnader

Kyrkbyarnas centrum utgörs av kyrkan med dess tillhörande serviceinrättningar såsom skolan och tiondebod. Dessa ligger i regel i anslutning till den äldre allfarvägen. Nya komplementbyggnader bör i dessa delar anpassas till den övriga bebyggelsens byggnadstradition. Det innebär att nya komplementbyggnader bör harmoniera med den befintliga bebyggelsen när det gäller färgsättning, dimensioner och utformning samt när det gäller placering i relation till omgivande bebyggelse och allfarvägen.

Här är det viktigt att utgå från vilken funktion som den kompletterande byggnaden tillhör, såsom kyrkan (nytt församlingshem exv), skolan eller en av gårdarna i kyrkbyn.

En komplementbyggnad som tillhör den kyrkliga funktionen bör anpassas till kyrkans utformning samt det traditionella formspråk som byggnaden har i egenskap av funktionsbyggnad. En komplementbyggnad som hör till en av kyrkbyns gårdar bör anpassas till det formspråk och den placering på gårdstomten som den lokala byggnadstraditionen uppvisar. I regel innebär det att gårdens byggnader är indelade i en mangård och en fågård. Komplementbyggnaden bör därför förläggas till fågården. Byggnaderna ligger ofta i rät vinkel i förhållande till varandra. En sådan placering i förhållande till varandra är att föredra. Ofta är äldre byggnader orienterade efter väderstrecken istället för dagens orientering i förhållande till vägen.

I kyrkbymiljöer som pekas ut som kulturhistoriskt värdefulla bör utformningen av nya komplementbyggnader ske i samråd med antikvarisk kompetens.

### Exempel på välbevarade kyrkbymiljöer

- Aspö kyrkby
- Fogdö kyrka
- Härads kyrkby
- Länna kyrkby,
- Toresunds kyrkby
- Tuna kyrkby
- Vansö kyrkby
- Ytterselö kyrkby
- Åkers kyrkby
- Överselö kyrkby

# Byar



Nybble, Överselö sn

## Kulturmiljöns förutsättningar

### Beskrivning

En by består av en eller flera gårdar, vilkas ägor utgör eller i äldre tid har utgjort en samfällighet. Den historiska byns marker var indelad i inägomark och utmark. Inägomarken var inhägnad för att hindra djuren att beträda den åker- och ängsmark som brukades där. Till inägomarken hörde även mangården där bostadsbebyggelsen låg. Utmarken var den skogs- och betesmark som låg utanför. Här släpptes djuren på bete och här utvanns timmer och bränsle. Även om marken inte längre delas in på det här sättet finns spåren kvar från markorganisationen som också kan följas i topografin.

En bymiljö består av två eller fler gårdar belägna intill varandra med tillhörande produktionsmarker. Framför allt avses de i äldre tid täta slutna bykärnorna och utvecklade kollektiva brukningsformer såsom exempelvis en gemensam fägata till utmarken, smedja och tidigare ängsmark i dalgången. Den äldre bebyggelsestrukturen består huvudsakligen av så kallade radbyar och klungbyar.





Bygravfält, Husby, Fogdö sn Foto: Britt-Marie Sohlström



Samlad by, Hannemyra by, Fogdö sn Foto: Strängnäs kommun



Gårdstomt i Nybble Överselö sn



Äldre ekonomibyggnad i Nybble, Överselö sn



Bygata i Nybble, Överselö sn

Radbyarna har en karaktäristisk struktur med bygatan längs en av bytomtems sidor, mot vilken gårdstomterna ligger uppradade. I vissa byar med en yngre bebyggelsestruktur ligger mangård och fägård skilda åt på var sida om bygatan och i andra byar ligger byggnaderna längs tomtgränsen samlade kring en man- och fägård. Klungbyarna har en mer ”rörig” karaktär, där gårdarna samlas på en större höjd. Liksom i radbyn består varje gård av en man- respektive fäfunktion som till en början låg på samma gårdstun men som senare delades av.

Den äldre byn är i regel belägen invid förhistoriska kommunikationsstråk, land- eller/och sjövägen. I anslutning till bytomten finns ofta ett tillhörande by- eller gårdsgravfält som bevisar dess höga ålder. Dessa byars ortnamn har ofta förhistoriskt karaktär med efterleder som -inge, -a, -sta och -by. I framför allt övergångsbygderna förekommer det att även att åker-marken har bevarat dess flikighet och mångfald av

röjningsrösen på och i anslutning till åkermarken samt diken och stora stenar. Välbe-tade tidigare ängsmarker kan även förekomma i anslutning till den äldre bebyggelsen. Inte sällan finns det en fägata som nyttjades för att leda boskapen mellan gården och utmarksbetet. Hägnadsrester av sten och ibland till och med i trä kan återfinnas i anslutning till bybebyggelsen.

De flesta byar i Mälardalen genomgick skiftesreformerna, stor- och laga skiftet. I samband med den senare sprängdes ofta byarna, vilket betydde att ett antal av byns gårdar fick flytta ut från den gemen-samma bytomten. Därför består dessa byar av ensamgårdar är be-lägna på byns större åkerholmar och i skogs-brynen. Tydligast är detta mönster i slättbygderna.

### Värden och kännetecken

- Sammanhållen bebyggelse i höjdläge
- Närhet till tidigare vattenled
- Bygata
- Gemensam bebyggelsestruktur, radby, klungby etc
- Gemensam smedja
- Gemensamt brygghus
- Bygravfält
- Åkermark med omfattande odlingshinder i form av röjningsrösen, större stenar och diken
- Ängsmark
- Ängslador
- Fägata
- Hamlade träd
- Gärdesgård
- Förhistoriskt ortnamn

### Riksintresseområde för kulturmiljövården

Tre byar nämns i uttrycket till riksintresseområdena i Strängnäs. Det är Hannemyra och Husby i riksintresseområdet Fogdöns centrala del [K:D 14] (Fogdö sn) och Kinger i Kinger – Valla [K:D17] (Vansö sn). Utöver de tre ovanstående byarna ligger byarna Östa, Eneby och Hovgården i riksintresseområdet Fogdöns centrala del [K:D 14] (Fogdö sn), byarna Mälby, Söderårby, Åsby, Övre Vältesta, Valla, Högberga och Roteby i

riksintresseområdet Kinger – Valla [K:D 17] (Vansö sn), Riby i riksintresseområde för Åkers styckebruk [K:D 20] (Åkers sn) samt byarna Ullunda, Fjällsta, Skäggesta, Näsby, Viggeby och Tuna i riksintresseområdet Mälsåker [K:D 16] (Ytterslö sn).

### Övergripande riktlinjer

Ovanstående beskrivning innehåller vilka olika byggnader och funktioner som kan återfinnas i en bymiljö. Med utgångspunkt från hur många av byns funktioner som finns kvar och graden av hur enskilda traditionella byggnader och jordbruksmarker har bevarats, kan man dra slutsatsen om vilket kulturhistoriskt värde byn innehar. Ju högre kulturhistoriskt värde miljön har desto känsligare är byn för kompletteringar.

I de flesta byar går det att komplettera med ny bebyggelse utan att det påverkar de befintliga kulturmiljövärdena negativt, under förutsättning att stor hänsyn tas till den befintliga bebyggelsemiljön. Nytt bostadshus kan med fördel placeras på en avhyst gårdstomt på bytomten. För placering av byggnader på den befintliga bytomten krävs en anpassning till den lokala byggnadstraditionen avseende lokalisering av bebyggelse, placering och riktning för olika byggnadstyper på tomt samt form, materialval och färgsättning.

I ett laga skifteslandskap bör ny bebyggelse uppföras på höjder och höjdsträckningar eller i skogsbrynet mellan produktions- och skogs-mark.

Tillgängliggöra bymiljöerna genom skyltning på plats och information om att de finns exempelvis på kommunens hemsida.

### Komplementbyggnader

Nya komplementbyggnader på byns gårdstomter bör anpassas till det formspråk och den placering på gårdstomten som den lokala byggnadstraditionen uppvisar, avseende färgsättning, dimensioner och utformning. I regel innebär det att gårdens byggnader är indelade i en mangård och en fägård. Komplementbyggnaden bör därför förläggas till fägården. Byggnaderna ligger ofta i rät vinkel i förhållande till varandra. En sådan placering i förhållande till varandra är att föredra. Ofta är äldre byggnader orienterade efter väderstrecken istället för dagens orientering till vägen, vilket bör gälla för den kompletterande bebyggelsen.

I bymiljöer som pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla bör utformningen av nya komplementbyggnader ske i samråd med antantikvarisk kompetens.



Ny komplementbyggnad som anpassats till den lokala byggnadstraditionen i Stenby på Tosterö, Strängnäs kommun

### Exempel på bevarade bymiljöer och byar inom riksintresseområdena

- Aspö, Aspö sn
- Eneby, Fogdö sn
- Fjällsta, Ytterselö sn
- Fogdö, Fogdö sn
- Hannemyra Fogdö sn
- Hovgården Fogdö sn
- Husby, Fogdö sn
- Hyvena, Vansö sn
- Högberga, Vansö sn
- Karleby Fogdö sn
- Kinger, Vansö sn
- Kumla Toresunds sn
- Kungsberg, byggnadsminnesmärkt gårdsbebyggelse, Fogdö sn
- Mälby Vansö sn
- Nybble Överselö sn
- Näsby, Ytterselö sn

- Oppeby, Aspö sn
- Riby, Åkers sn
- Roteby, Vansö sn
- Rällinge Helgarö sn
- Söderårby, Vansö sn
- Sörby Åkers sn
- Skäggesta, Ytterselö sn
- Torlunda Toresunds sn
- Tuna, Ytterselö sn
- Ullunda, Ytterselö sn
- Valla, Vansö sn
- Valsberga Åker sn
- Viggeby Kärnbo sn
- Viggeby, Ytterselö sn
- Västra Ekeby Kärnbo sn
- Årby, Kärnbo sn
- Åsby, Vansö sn
- Östa Vansö sn
- Överselö, Överselö sn
- Övre Vältesta, Vansö sn

# Industrihistoriska miljöer



Kvarn Länna bruk, Länna sn

## Kulturmiljöns förutsättningar

### Beskrivning

De tidiga industrimiljöerna drevs med hjälp av vatten och vind. De var därför lokaliserade till större vattendrag med fallhöjd eller till höga höjder, när det gäller väderkvarnar, för att kunna fånga vinden. Lokaliseringen var även beroende på råvarutillgång och i vissa fall tillgången till bränsle. För produktion av tyngre produkter såsom tegel och järn var det viktigt att ligga nära transportled företrädesvis på vatten.

En kvarnmiljö kan bestå av en samling av vattendrivna, tidigindustriella anläggningar knutna till en större fors. Det kan vara mjöl-, såg- eller papperskvarnar. Vatten- och väderkvarnanläggningarna kom i flera fall att utvecklas till mindre samhällen. I anslutning till dessa kunde därför arbetarbostäder, jordbruksanknutna ekonomibyggnader och magasin att uppföras. Även vägsystemet anpassades till kvarnen för att lösa logistiken kring anläggningen. Vissa tidigindustriella anläggningar utvecklades senare till eldrivna kraftverk och mekaniska verkstäder.

## Värden och kännetecken

- Vattendrag med fall eller höjdläge
- Transportmöjligheter
- Råvarutillgång, skog, sand och lera, gruva
- Förutsättningar för jordbruk
- Industrianläggning med varierande ålder
- Äldre ekonomibyggnader med varierande ålder
- Bruksherrgård
- Arbetarbostäder
- Dammanläggning
- Vägsystem som anpassats till verksamheten



Länna bruk, Länna sn





Länna bruk, Länna sn



Dammanläggning, Länna bruk, Länna sn



Arbetarbostäder, Åkers styckebruk

## Riksintresseområde för kulturmiljövården

Två industrihistoriska miljöer nämns i uttrycket till riksintresseområdena i Strängnäs. Det är Åkers styckebruk och Åkers krutbruk i riksintresseområdet för Åkers styckebruk [K:D 20] (Åkers sn).

Utöver de två ovanstående industrihistoriska miljöerna ligger väderkvarnen på Kvarnbacken i Strängnäs stad inom riksintresseområde Strängnäs [K:D 18], väderkvarnen vid Sundby sjukhus i riksintresseområde Sundby sjukhusområde [K:D 19] (Strängnäs sn) och väderkvarnen Pommern i riksintresseområdet Överselö-Tynnelsö [K:D 15] (Överselö sn).

## Övergripande riktlinjer

Underhåll av byggnader och anläggningar. Synliggöra vattendragen och tillhörande anläggningar genom skötsel och eventuell restaure-ring. Synliggöra väderkvarnar genom slyröjning och eventuell restaurering. Bibehåll vägsystemets äldre karaktär (se Kommunikationshistorisk miljö).

Tillgängliggöra de industrihistoriska miljöerna genom skyltning på plats och information om att de finns exempelvis på kommunens hemsida.

## Komplementbyggnader

Industrimiljön består i regel av en mangård (boningshus) en fägård (ladugård, vagnslider, loge etc) och en industriell del, lokaliserad till ett vattendrag. Denna indelning gäller även arbetarbostäderna, där bostäderna i regel ligger samlade separat från övriga praktiska funktioner. En industrimiljö har ofta en enhetlig gestaltning. Framför allt har de olika funktionerna inom miljön ofta ett gemensamt formspråk.

Nya komplementbyggnader bör placeras enligt den ovan beskrivna funktionsindelningen. Därför bör nya komplementbyggnader således i regel placeras i anslutning till fägården om byggnaden inte utgör en industribyggnad tillhörande den industrihistoriska verksamheten. Nya komplementbyggnader bör anpassas till den kategori byggnader till vilken den tillhör, när det gäller färgsättning, dimensioner och utformning.

I industrihistoriska miljöer som pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla bör utformningen av nya komplementbyggnader ske i samråd med antikvarisk kompetens.

## Exempel på industrihistoriska miljöer

- Berga säteri, vattenkvarn och pappersbruk, Åkers sn
- Eksåg vattenkvarn, Härads sn
- Husby tegelbruk, Ytterselö sn
- Länna bruk, Länna sn
- Rosenfors vattenkvarn, Härads sn
- Rävsnäs vattenkvarn Toresunds sn
- Kvarnbacken, väderkvarn, Strängnäs stad
- Bädarn, väderkvarn, Aspö sn
- Sundby sjukhus, väderkvarn, Aspö sn
- Pommern, väderkvarn, Överselö sn
- Åkers styckebruk Åkers sn
- Åkerskrutbruk, Åkers sn

# Kommunikationshistoriska miljöer



Runsten vid allfarväg, Selaön

## Kulturmiljöns förutsättningar

### Beskrivning

En kommunikationshistorisk miljö kan vara en vägmiljö eller vägsträckning men det kan även vara en förhistorisk vattenled. Vägmiljön består inte bara själva vägen utan av såväl tekniska anläggningar som organisatoriska, för väghållningen, längs med vägarna. De förhistoriska vattenledsmiljöerna kan förutom själva vattensträckan omfatta runstenar, fornborgar belägna på strategiska höjdparter och vad- och dragställen längs med sträckningen. Båt var fram till yngre järnålder det dominerande transportmedlet. Därför var farlederna en viktig lokaliseringfaktor för bebyggelsen. När vattenleden på grund av strandförskjutningen inte längre var farbar anlades vägar mellan byarna, vilka ofta löper parallellt med de gamla vattenlederna.

De äldre bevarade vägarna är smala och grusbelagda och följer mjukt terrängens linjer. Ofta är de belägna i randområdet mellan odlingsmark och skogen på åsryggar. De har ofta en lokal prägel och kopplar samman byarna med varandra för att sedan i ett sockenperspektiv koppla samman kyrkorna med varandra som i sin tur kopplar samman sockencentrum med tingsplatser och marknadsplatser på häradsnivå.

Många ortnamn vittnar om vår äldsta infrastruktur. Exempel på sådana som pekar på någon form av bearbetat vadställe är ortnamn med – drag, -näs, -nor, -bro, -vad, ör-, -bor och -kavel. Indirekta färdvägsnamn är platser på tuna och husby. På dessa platser har funnits viktiga vikingatida/medeltida storgårdar med koppling till kunga makten.

Dessa anläggningar förlades naturligtvis till strategiskt viktiga och lättillgängliga platser.

De tunga transporterna skedde vintertid, på vintervägar som löpte över sjöisar, vattendrag och myrmarker. Flera av dessa var i bruk till långt in på 1900-talet. De gamla allfarvägarna kom på 1600-talet att utgöra grunden för ett nationellt vägnät med milstolpar var fjärdedels mil, gästgiverier och skjutshåll.

En omstrukturering av vägnätet skedde i viss utsträckning i samband med skiftesreformerna, så byar sprängdes och nya vägar anlades mellan ensamgårdarna. Dessa vägar anlades ofta i ägo gränserna mellan gårdarna.

### Värden och kännetecken

- Dalgångar med tidigare vattenled i dalbotten
- Runstenar
- Strategiskt belägna gravrösen exponerade mot vattenleden i höjdlägen
- Fornborgar
- Vadställen
- Milstenar
- Gästgiveri
- Skjutshåll
- Alléer och solitärträd
- Bymiljöer med anslutande bygravfält
- Äldre broar
- Topografiskt anpassad väglinje
- Vägens storlek anpassad till landskapet
- Vägens sträckning mellan historiska noder i landskapet, såsom äldre byar, kyrkor, tidigare handels- och tingsplatser etc
- Ortnamn som vittnar om vår äldsta infrastruktur

### Riksintresseområde för kulturmiljövården

En kommunikationshistorisk miljö nämns i uttrycket till riksintresseområdena i Strängnäs. Det är det ålderdomliga vägnätet med dess runstenar på Selaön inom riksintresseområde Överselö-Tynnelsö [K:D 15] (Överselö sn).

Utöver den ovanstående miljön ligger delar av det ålderdomliga väg-nätet på Fogdön inom riksintresseområde Fogdöns

centrala del [K:D 14] (Fogdö sn), västra och östra Selaöns dalgång Överselö-Tynnelsö [K:D 15] (Överselö sn), Bergaån, Löta å och Råckstaån i riksintressområde Åkers styckebruk [K:D 20] (Åkers sn).

### Övergripande riktlinjer

Bevara den äldre vägens karaktär genom att bibehålla väglinje och vägdimensioner. Bibehålla grusbeläggningen. Håll efter vägdiken, genom rensning och eventuellt grävning. För att gynna artrikedomen i vägkanterna bör dessa slås årligen. Slåttern bör inte utföras förrän efter blomning, omkring mitten av juli tidigt. Växtmaterialet samlas in i samband med slåttern för att skapa konkurrenskraft även för mindre dominanta växter.

Bevara det öppna odlingslandskapet i dalgången. Bevara vattendraget, den förhistoriska vattenleden i dalbotten. Synliggöra fornborgar och rösen som kan kopplas till den förhistoriska vattenleden. Ny bebyggelse bör inte ske i den öppna dalgången.



Byringe gästgivaregård längs Lohevågen, Länna sn

### Komplementbyggnader

Nya komplementbyggnader i vägmiljöer bör anpassas till det lokala formspråket avseende färgsättning, dimensioner, utformning och den bör ha en placering i förhållande till vägen i enlighet med den lokala byggnadstraditionen. I regel innebär det att byggnaderna är placerade i rät vinkel i förhållande till varandra och är ofta orienterade efter väderstrecken istället för i förhållande till vägen. Detta bör även gälla för den kompletterande bebyggelsen. För värdefulla vägmiljöer i anslutning till kyrkbyar, säter-/ och herrgårdsanläggningar, industrihistoriska miljöer och byar, se ovanstående kapitel.

I vägmiljöer som pekats ut som kulturhistoriskt värdefulla bör utformningen av nya komplementbyggnader ske i samråd med antikvarisk kompetens.

## Exempel på äldre vägar och förhistoriska vattenleder

- Vägnätet på Fogdö
- Vägnätet på Oknön
- Vägnätet i anslutning till Rävsnäs
- Vägnätet i anslutning till Härads kyrka gamla vägen mellan Strängnäs och Eskilstuna
- Vasastigen mellan Salby och Rävsnäs
- Herrestavikens dalgång med dess två fornborgar
- Lohevägen Länna sn
- Byringe gästgivaregård, Länna sn
- Eksåg gästgiveri i en av flygelbyggnaderna, Härads sn
- Läggesta
- Vadställe mellan det forna sundet mellan Fogdö och Vansö
- Västra och östra Selaöns dalgång
- Kolsundet ett förhistoriskt vadställe till Selaön
- Löta å, Åkers sn
- Berga å, Åker sn
- Råcksta å och Bondkroken



Dalgång med förhistorisk vattenled i dalbotten

## Källor

Dunér, K; Hall, T: 1995: Svenska hus – Landsbygdens arkitektur – från bondesamhälle till industrialism. Lund.

Erixon, S. 1947: Svensk byggnadskultur. Stockholm.

Sörmlandsbygden. 1988:1. Sörmlands hembygdsförbund. 1987.

Werne, F: 1993: Böndernas bygge. Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige. Höganäs.



# Begrepp

## Anpassning

I sammanhanget kan begreppet anpassning stå för till exempel hur en tillbyggnad skall utformas. Anpassningen kan då avse form, volym, fasadutformning, takutformning, material och/eller färgsättning etcetera och att anpassningen skall ske i förhållande till den befintliga byggnaden eller bebyggelsemiljön. Det behöver inte betyda att man kopierar en äldre stil. Att anpassa färgsättning i ett område kan vara att välja en kulör eller färgton inom ett visst spektra som redan finns representerat inom området eller att man utgår från de pigment som fanns tillgängliga innan färgindustrin industrialiserades.

## Antikvarisk förundersökning

För att ta tillvara en byggnads kvaliteter på bästa sätt vid en ändring krävs kännedom om byggnadens förutsättningar. I en antikvarisk förundersökning sammanställs historiska fakta om byggnaden och byggnadens kulturhistoriska värden definieras och beskrivs. Den antikvariska förundersökningen fungerar som underlag för projekteringen. När det gäller byggnader eller miljöer med högt kulturhistoriskt värde bör en antikvarie även delta i projekteringen för att de antikvariska synpunkterna ska kunna arbetas in i bygghandlingarna redan från början.

## Byggnadsvård

Begreppet samlar åtgärder som skötsel, underhåll och ändringar av byggnader som utgår från byggnadens kulturhistoriska värde.

## Förvanskning

Begreppet förvanskning är ett viktigt begrepp inom lagstiftningen. Enligt PBL 8:13 får byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Det avser bygglovpliktiga anläggningar, tomter som omfattas av skyddsbestämmelser, allmänna platser och bebyggelseområden. Förvanskningsförbudet gäller alltid, även för icke bygglovpliktiga åtgärder.

## Konservering

Bevara något i befintligt skick, hindra vidare förfall, genom att tekniskt säkerställa till exempel en del av en byggnad eller en bemålad yta.

## Kulturhistoriskt värde, värdering

Att beskriva äldre byggnaders, miljöers eller landskaps kulturhistoriska värden är en metod för att analysera andra värden än ekonomiska. För att definiera och beskriva kulturhistoriska värden kan flera olika begrepp användas men vanligast är att utgå från Riksantikvarieämbetets bok ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse” (2002). Här används begreppen dokumentvärde och upplevelsevärde. För att precisera hur kulturmiljövärden tar sig fysiskt uttryck används begreppet värdebärare. Nedan redovisas begreppens innebörd

### Dokumentvärde (Kunskapsvärde)

En byggnad eller ett landskaps informationsvärde eller potentiella informationsvärde. Kunskapsvärden kan vara vad ett byggnadsverk berättar om historisk byggnadsteknik, arkitekturhistoriska ideal eller historiska sociala strukturer. På samma sätt kan växtlighet, landskapssammanhang, vägsträckningar och andra spår i ett landskap ha kunskapsvärden då de berättar om den historiska markanvändningen. Kunskapsvärden kan förstärkas av att de är pedagogiskt och tydligt läsbara.

### Upplevelsevärde

Kulturmiljön som källa till upplevelser hos brukare och/eller besökare. Upplevelsevärden kan vara den lantliga karaktären i ett ålderdomligt jordbrukslandskap, en byggnads arkitektoniska kvaliteter eller autentiska karaktär. Upplevelsevärden kan även vara en plats eller ett objekts identitetsskapande eller symboliska värde för exempelvis en ort.

Därtill vägs övergripande och förstärkande värden in som autenticitet och representativitet.

### Kulturmiljöns värdebärare

Olika kulturmiljövärden kan i den enskilda kulturmiljön ofta brytas ner i olika fysiska värdebärare. För bebyggelse kan det vara särskilda byggnadsmaterial, färgsättningar och arkitektoniska drag som fasaduppbyggnad samt tak- och fönsterutformning. Med värdebärare avses också hela landskapssammanhang eller enskilda element som är ett fysiskt uttryck för kulturmiljövärden.

I ordet värdering ligger dock ett subjektivt inslag och vad som har uppfattats som värdefullt har varierat över tid beroende på till exempel tidsanda och kunskap hos den som gör bedömningen. Det innebär att rådande värderingsprinciper alltid kan komma att omprövas i framtiden. Därför är det också viktigt att noggrant beskriva och motivera hur vi ser på ett objekt idag.

Systemet för värdering innehåller följande steg:

- Definiera och beskriva olika bevarandemotiv samt göra en sammanvägd bedömning av de -olika kriterierna.

-Välja ambitionsnivå för bevarande.

-Koppla motivering och ambitionsnivå till lämpliga uppföljningsåtgärder, det vill säga bedöma vilken form av skydd som byggnaden eller byggnadsmiljön bör ha, hur den skall dokumenteras och vårdas.

## Kulturmiljö

Begreppet introducerades med den nya kulturminneslagen från 1988 och omfattar miljöer där det finns kulturhistoriska värden att beakta. Skall jämföras med ett vidare synsätt där man från att skydda och bevara enskilda byggnader eller monument ville inbegripa större sammanhang och miljöer.

## Kulturarv

Kulturarv är ett vidare begrepp än kulturmiljö och omfattar både immateriellt som materiellt kulturarv, såsom sånger, berättelser, viktiga platser som vi har övertagit från tidigare generationer.

## Ombyggnad

Enligt PBL är ombyggnad en ändring av en byggnad som innebär att hela eller en betydande och avgränsbar del av byggnaden påtagligt förnyas. En ombyggnad kan ge följdkrav på byggnaden som motsvarar nybyggnadskrav avseende till exempel tillgänglighet, energibesparing, brandkrav. Kraven kan modifieras efter byggnadens förutsättningar, till exempel kulturhistoriska värden.

## Patina

Spår av tidens gång, blekning, slitage eller åldrande. Används i positiv bemärkelse, omöjligt att återställa.

## Rekonstruktion

Rekonstruera betyder återskapa eller återuppbygga en byggnad eller en del av en byggnad. Begreppet kan användas då man på vetenskapliga grunder återuppbygger en riven byggnad eller byggnadsdel med samma tekniker och material som en gång användes. Återuppbyggnadsprocessen kan ge praktisk kunskap om hur man verkligen arbetade förr vilket kan ha ett pedagogiskt eller vetenskapligt värde.

## Renovering

Renovera betyder förnya. Ofta innebär det att man gör så omfattande byten av material att byggnaden eller byggnadsdelen uppfattas som ny. Till exempel byte av ytskikt, fasadmaterial, tekniska system, inredningar. Jämför med underhåll, som syftar

till att bevara en fasadpanel genom upprepad ommålning av lämplig typ, med byte av hela panelen.

## Restaurering

Restaurera betyder återupprätta, återställa. Vid en restaurering avses åtgärder som skall återföra en byggnad, del av en byggnad eller ett landskap till ett äldre men känt utseende. En förutsättning är att tillräckligt mycket spår av ett äldre utseende finns kvar, en restaurering bygger inte på spekulationer.

## Restaureringsideologi

Ordet restaurering definieras ovan men betydelsen har varierat beroende både tid och plats. Det handlar om olika sätt att förhålla sig till och berätta vår historia. Under sent 1800-tal hade man vad vi i tag kallar en mer tillrättaläggande attityd till äldre byggnader. En byggnad uppförd på medeltiden skulle se helt medeltida ut. Som exempel kan nämnas domkyrkan i Lund som uppfördes under medeltiden. Under omfattande restaureringsarbeten under 1800-talet revs bland annat de medeltida tornen och ersattes med nya spetsigare torn. Avsikten med restaureringen var att domkyrkan skulle få en mer renlärig och konsekvent medeltida romansk stil. Man fäste liten eller ingen uppmärksamhet till kyrkobyggnadens tidigare historia.

Efter hand växte en stark kritik fram mot denna så kallade stilrestaurering som man menade var en förfalskning av historien. På vägen mot att uppnå den perfekta medeltida byggnaden revs mer eller mindre intressanta lager från 1600-, 1700- och 1800-talen. I stället växte ett förhållningssätt fram där man utgick från byggnaden och hela dess historia fram. På ett mer vetenskapligt sätt började man dokumentera och analysera historiska byggnader inför en förändring. I Strängnäs domkyrka vidtogs under åren 1907-1910 omfattande restaurering under ledning av Fredrik Lilljekvist med Sigurd Curman som kontrollant. I detta projekt tillämpade Curman för första gången de nya antikvariska restaureringsprinciper han lärt sig under sina studieresor nere i Europa, bl.a. att varje tids tillägg skulle respekteras. Domkyrkan i Strängnäs är därigenom den av Sveriges domkyrkor som bäst bevarat sin medeltida karaktär.

Positionerna inom restaureringshistorien har ständigt förflyttas. Det som var accepterat igår är förbjudet idag. Idag har vi fortfarande ett förhållningssätt där vi respekterar årsringarna och de förändringar en byggnad genomgått. Detta förhållningssätt kan också göra frågan om restaurering mer komplicerad. Skall man spara allt? Ofta handlar det om att fånga det som är karaktäristiskt hos en byggnad och utgå från det, och se vad som är typiskt för tiden då byggnaden uppfördes. Viktiga principer är att utgå från den enskilda byggnaden och dess förutsättningar och kvaliteter innan man gör några drastiska ändringar samt att dokumentera alla ingrepp och förändringar som kunskap åt

eftervärlden.

## Reversibel

Omvändbar. Om en åtgärd på en byggnad, ett tillägg, går att ta bort utan att den ursprungliga byggnaden eller byggnadsdelen påverkas kan den kallas reversibel. Ingrepp i den ursprungliga delen går sällan att helt undvika och att motivera en åtgärd genom att kalla den reversibel kan lätt missbrukas.

## Tidstypisk

Något som är generellt typiskt för en viss tidsperiod. Ofta används begreppet tidstypisk när färgsättning, snickerier eller inredningar i äldre byggnader beskrivs. Då avses ett utseende som är typisk för den tiden byggnaden uppfördes eller byggdes om.

## Tillbyggnad

Ändring av en byggnad som innebär en ökning av byggnadens volym. I kulturhistoriskt intressanta miljöer är det extra viktigt att noga studera hur en tillbyggnad kan gestaltas. En tillbyggnad bör alltid underordna sig den ursprungliga byggnaden. Generella råd är att låta tillbyggnaden bli en synlig egen huskropp och att man väljer att bygga till bakåt i förhållande till gatan. Det bör vara en betydligt mindre volym än ursprungsbyggnaden och den bör inte sticka utanför ursprungsbyggnadens hörn. Snickeridetaljer, stuprör med mera får gärna vara i lite mindre dimensioner än huvudbyggnadens för att inte se klumpiga ut på den mindre huskroppen.

## Tillägg

Utformningen av ett tillägg, till exempel en tillbyggnad, ny inredning eller ett nytt fönster, kan bli föremål för diskussion. Skall ett tillägg utformas i samma stil som den befintliga byggnaden eller skall det få ett modernt formspråk för att historiskt redovisa att det är en ny del som inte skall förväxlas med den gamla? Eller något mitt emellan? Det är en restaureringsideologisk fråga där det inte finns något entydigt svar. I stället får man se till det enskilda huset men även till sammanhanget, stads- eller landskapsbilden.

## Traditionella material och metoder

Med orden ovan avses ofta material och metoder som utvecklades före det industriella byggandet infördes. Till materialen hör till exempel linolje- och kalkfärg, kalkbruk och -puts, tegel, natursten, trä i olika former. Arbetsmetoderna är hantverksmässiga, anpassade efter varje enskild byggnad.

## Underhåll

Underhåll av byggnader finns också regelrat i PBL, 8:14. Underhållet skall anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Med underhåll menas åtgärder som vidmakthåller en byggnads tekniska status, till exempel ommålning av flagnande fasader med samma färgtyp som tidigare använts. Underhåll behöver i regel upprepas med jämna mellanrum. Som underhåll räknas inte åtgärder som tillför nya egenskaper, att ersätta en träfasad med tegel är inte underhåll. Inte heller åtgärder som höjder standarden är underhåll.

## Ursprunglig

Oförändrad. Byggnader som är ursprungliga har ofta ett högt kulturhistoriskt värde eftersom de ger en representativ bild av ett äldre byggnadsskick vid en bestämd tid.

Vid till exempel ommålning eller annat underhåll rekommenderas ofta att man skall välja ursprunglig eller tidstypisk färgsättning eftersom det ofta passar bäst med byggnadens arkitektur.

## Varsamhet

Begreppet varsam, varsamhetskravet, finns i PBL 8:17. Det är ett generellt krav som gäller alla ändringar i all bebyggelse både inom och utom detaljplan. Det innebär att ändring och flyttning av en byggnad skall utföras varsamt så att hänsyn tas till byggnadens karaktärsdrag och tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

## Litteraturtips

Byggnadsvård i praktiken, Utvändig renovering / Invändig renovering, G Gudmunsson, P Wennberg

Dags att renovera Var rädd om detaljerna, L Sjöström Larsson, K Wergeni-Wasberg

Färgen på huset, K.Fridell, H Wannfors

Så målade man, K Fridell mfl

Så renoveras torp & gårdar, O Hidemark mfl

Villaträdgårdens historia, Å Wilke





## **STRÄNGNÄS KOMMUN**

Utvecklings- och samhällsbyggnadskontoret

Nygatan 10  
645 80 Strängnäs  
[www.strangnas.se](http://www.strangnas.se)